

ԿԻՆ ԳՐՈՂՆԵՐԸ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
(XV-XVI ԴԱՐԵՐ)

Բանալի բառեր (Keywords). *օսմանյան գրականություն, սիրային թեմատիկա, գազել, քասիդ, բանաստեղծուհի, թեմատիկ, ժանր*

XV-XVI դարերը թուրքական, եվրոպական և ռուսաստանյան մի շարք գիտնականների կողմից համարվում են Օսմանյան կայսրության առավելագույն վերելքի և հզորացման ժամանակաշրջան: Այս շրջանը համարվում է նաև մշակութային զարգացման և գրական նվաճումների ժամանակահատված: Այս հարյուրամյակները գրականագիտության և պատմագրության մեջ մտան որպես օսմանյան գրականության «ոսկե շրջան», իսկ կոնկրետ XVI դարը համարվում է գրականության «ոսկե դար»¹: Միջին դարերի օսմանյան գրականության մեջ արաբական և հատկապես պարսկական գրական ավանդույթների ազդեցությամբ ձևավորվել էին ստեղծագործական որոշակի չափանիշներ, գրական ժանրեր, տաղաչափության կանոններ, թեմատիկ և ոճական առանձնահատկություններ, որոնց շրջանակներում էլ գրողները ստեղծագործում էին: Հայտնի է, որ միջին դարերի արևելյան, այդ թվում նաև օսմանյան գրականության մեջ առավելապես զարգացած էր պոեզիան: Այս շրջանում օսմանյան պոեզիան սովել է մի շարք հայտնի պոետներ և բանաստեղծներ:

Օսմանյան պետության հիմքում ընկած էին իսլամական օրենքները, որն էլ ձևավորում էր հասարակական մտածելա-

¹ Гарбузова В., Поэты средневековой Турции, Л., 1963, с.110, ինչպես նաև Маштакова Е., Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе, М., 1972, с.83.

կերպը: Այս հանգամանքով էր պայմանավորված այն, որ հասարակական տարբեր ոլորտներում ներգրավված էին միայն տղամարդիկ, կանայք մեկուսացված էին հասարակությունից, քաղաքականությունից, մշակույթից և այլն: Օսմանյան հասարակության մեջ ընդունելի էր այն կարծիքը, որ կնոջ տեղն ընտանիքում էր, որտեղ նա պետք զբաղվեր միայն կենցաղային գործերով և երեխաների դաստիարակությամբ: Շատ դեպքերում օսմանյան կանանց դրությունը համեմատվում է ստրուկների վիճակի հետ: Ավելին՝ հաճախ ստրուկի վիճակն ավելի նախընտրելի էր համարվում, քանի որ նա իրավունք ուներ խոսել, որից զրկված էին շատ մուսուլման կանայք²: Նրանք նաև կրթություն ստանալու իրավունք չունեին³: Սա է պատճառը, որ օսմանյան գրականության մեջ կանայք շատ փոքր թիվ էին կազմում: Այն կանայք, ովքեր ստանում էին ժամանակին համապատասխան կրթություն, սովորում էին օտար լեզուներ՝ հատկապես արաբերեն, պարսկերեն, ծանոթանում էին արաբական և պարսկական գրականությանը, մեծ հետաքրքրություն էին ցուցաբերում օսմանյան պոեզիայի նկատմամբ, ավելին՝ նրանցից շատերը նազիրներ էին գրում այնպիսի հայտնի գրողների ստեղծագործություններին, ինչպիսիք էին Շեյխին, Ահմեդ փաշան, Նեջաթին: Դա վկայում է այն մասին, որ ոչ միայն օսմանյան վերնախավի լեզու համարվող օսմաներենը, այլև արաբապարսկական գրական ավանդույթների շրջանակներում ստեղծված օսմանյան պոեզիան հասկանալի էր շատ կրթված կանանց և աղջիկների⁴: Այս երևույթը հատկապես տարածված էր կայսրության խոշոր քաղաքներում և մշակութային

² Basmacyan K., Şarkta toplumsal ve dinsel hayat, İstanbul, 2005, s. 172-173.

³ Reis H., Medieval women, poetry and Mihri Hatun, Sosyal bilimler dergisi, sayı 20, Hacettepe University, Ankara, 2008, p. 148.

⁴ Banarlı N. S., Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 2004, c.1, s. 452.

կենտրոններում: Հենց այս կրթված կանանց նեղ շրջանակից դուրս եկան ստեղծագործողներ և բանաստեղծուհիներ:

XV-XVI դարերի օսմանյան դասական պոեզիայի վառ ներկայացուցիչներից են Ջեյնեփի Հաթունը և Միհրի Հաթունը, որոնք ստեղծագործել են հիմնականում սիրային թեմատիկայի շրջանակներում:

Ջեյնեփի Հաթունը (...- 1474թ), իսկական անունը՝ Ջեյնուն-Նիսա, ըստ պատմագիր Լաթիֆիի՝ ծնվել է Քասթամունուում, իսկ ըստ Աշըք Չելեբիի Ամասիայում: Նրա հայրը քաղի էր հայրենի քաղաքում⁵: Հենց նա էլ, նկատելով դատեր տաղանդը, նրան հնարավորություն է տալիս տան պայմաններում որոշակի գրականագիտական կրթություն ստանալու, ինչպես նաև սովորեցրել է արաբերեն և պարսկերեն: Վկայություններ կան այն մասին, որ Ջեյնեփը շատ լավ է իմացել պարսկական գրականությունը, և ունեցել է նաև որոշակի երաժշտական տաղանդ⁶: Այս ամենը Ջեյնեփին ստեղծագործելու հնարավորություն է տվել: Օսմանյան պատմագիրների վկայությամբ Ջեյնեփի Հաթունը ամուսնացած չի եղել և իր ողջ կյանքը նվիրել է գրականությանը: Սակայն ինչպես հաղորդում է գրականագետ Ն. Ս. Բանարլըն, մեկ այլ տեղեկության համաձայն նա ամուսնացած է եղել Ամասիայի քաղիներից մեկի՝ Իսհաք Ֆեհմի Էֆենդիի հետ⁷: Ջեյնեփի Հաթունի քասիդներից և գազելներից կազմված Դիվանը հեղինակը նվիրել է սուլթան Մեհմեթ II-ին: Ժամանակակիցները Ջեյնեփի Հաթունին ներկայացնում են որպես կրթված, զարգացած, տաղանդավոր, պարկեշտ կին: Ջեյնեփին իր ստեղծագործություններում խոսում է երկրային սիրո, նրա կողմից պատճառած ցավի մասին: Ինչպես հաղորդում է պատմագիր Քընալը Չադեն, բանաստեղծուհին երբեք չի թաքնվել, միշտ հանդես է եկել բա-

⁵ Gibb E. J., The poets and poetry of Turkey, London, 1901, p. 206-207.

⁶ Banarlı N. S., a. g. e., s. 453.

⁷ Նույն տեղում, էջ 453.

ցահայտ՝ իր քասիդներն ու գազելները ներկայացնելով հասարակությանը⁸: Ջեյնեփի ստեղծագործություններին բնորոշ են սուֆիական տարրերը, որոնք գերակշռում էին ժամանակի գրականության մեջ: Իր քասիդներից մեկում նա մեջբերումներ է անում Ղուրանի 12-րդ սուրայից, որը նվիրված է մարդկային գեղեցկության իդեալ համարվող Հովսեփի պատմությանը⁹: Այստեղ նա Հովսեփին համարում է Աստծո գեղեցկության արտացոլանք և դրանով արտահայտում իր հավերժական սերը Ալլահի հանդեպ.

Şehâ bu suret-i zîbâ sana Hakdan inâyetdür
 Sanasın Sure-i Yusuf cemalünden bir âyetdür
 Senin hüsnün benim aşkım seni cevrin benim sabrım
 Demâdem artar eksilmez tükenmez bî nihâyetdür¹⁰.

Ո՛վ շահ, այս գեղեցիկ դեմքը քեզ Աստծուց է շնորհված,
 Հովսեփի դեմքը քո գեղեցկության նշանն է (արտացոլանքն է),
 Քո գեղեցկությունն ու իմ սերը, քո տանջանքն ու իմ
 համբերատարությունը
 Երբեք չեն կործանվի կամ ընդհատվի, այլ կաճեն հավերժ:

Ջեյնեփ Հաթունն իր ստեղծագործությունները գրել է ժամանակի գրական ոգուն համապատասխան: Թեև նրա Դիվանը չի հայտնաբերվել, սակայն նրա ստեղծագործություններից շատերը մեջբերվել են ժամանակի հայտնի կենսագիրների՝ հատկապես Լաթիֆիի և Աշրք Չելեբիի, թեզքիրեներում (կենսագրական հուշագրություններում), որոնցից հայտնի է դարձել, որ բանաստեղծուհու Դիվանը հիմնականում բաղկացած է գազելներից և քասիդներից: Թեև Ջեյնեփ Հաթունը

⁸ Gibb E. J., *ibid*, p. 207.

⁹ Halman T. S., *A Millennium of Turkish Literature (A Concise History)*, Republic of Turkey, <http://www.tedaproject.com/EN/dosya/2-5943/h/amillenum--ofturkishliterature.pdf>, p. 76.

¹⁰ Banarlı N. S., *a. g. e.*, s. 453.

մերժում է օսմանյան հասարակության մեջ արմատացած տեսակետը կնոջ ստորադաս վիճակի մասին, սակայն նա չի փորձում ըմբոստանալ, այլ ընդունում է տղամարդու գերակա դերը և իսլամի բոլոր դոգմաները:

Միհրի Հաթունը (1456-1514 թթ), իսկական անունը Միհրուննիսա կամ Ֆահրուննիսա, ծնվել է Ամասիայում, որտեղ էլ անցկացրել է իր ողջ կյանքը: Նրա հայրը՝ Մեհմեդ Չելեբի բին Յահյան, ևս քաղի էր: Վերջինս ստեղծագործում էր Բելաշի ծածկանունով¹¹: Նրա օգնությամբ դուստրը կրթություն է ստացել, և հոր կողմից ստանալով Միհրի գրական կեղծանունը, սկսել է ստեղծագործել: Մուտք գործելով գրականություն՝ դառնում է ժամանակի ամենահայտնի բանաստեղծուհիներից մեկը¹²: Նա Ամասիայում՝ արքայազնի պալատում դարձել է արքայազն Ահմեթի գիտական, գրական շրջանակի անդամ¹³: Ողջ կյանքում, մտածելով անձնական ազատության մասին, չի ամուսնացել, սակայն մշտապես շրջապատված է եղել երկրպագուներով: Մասնավորապես հայտնի է Միհրիի և Իսքենդեր Չելեբիի սիրավեպը¹⁴: Հենց նրան էլ նվիրված է Միհրի Հաթունի ստեղծագործությունների զգալի մասը: Այդ ստեղծագործություններում բանաստեղծուհին արտահայտում է Իսքենդերի նկատմամբ ունեցած իր սերը.

Erdi çûn âb-ı hayâta Mihri olmâz haşere dek
Gördü çûn zülmet-i şebanda evvel ayân İskenderi.

Միհրիին հասավ կենսատու ջրին, ոչ որդին
Ինչպես զիջերվա խավարը հայտնի Իսքենդերին¹⁵:

¹¹ Tezkire-i Lâtifî, Cevdet A., Der-i Saadet (İstanbul), 1314, s. 319.

¹² Banarlı N. S., a. g. e. , s. 453, ինչպես նաև տե՛ս Koprülü M. F., Yeni Osmanlı tarih-i edebiyatı, İstanbul, 1332 s. 215.

¹³ Tezkire-i Lâtifî, Cevdet A., Der-i Saadet (İstanbul), 1314, s. 318.

¹⁴ Gibb E. J., ibid, p. 216.

¹⁵ Koprülü M. F., a. g. e., s. 250.

Նա ստեղծագործություններ է նվիրել նաև Բայազիդ II սուլթանին, և արքայազն Ահմեթին: Նա իր գագեղներում և քասիդներում խոսում է սիրո, երկրային կրքերի, բնության գեղեցկությունների մասին¹⁶: Միհրի Հաթունը սիրո հարցում դեմ է արտահայտվում ցանկացած սահմանափակման: Նա գրում է. «Եթե սիրահարված ես, ապա դեպի քո սերը տանող ճանապարհին մոռացիր պատիվ և ամոթ: Նրան տուր քո ողջ հոգին...»¹⁷ :

Ինչպես այդ շրջանի օսմանյան բոլոր պոետների, այնպես էլ Միհրի Հաթունի ստեղծագործություններին բնորոշ են սուֆիական տարրեր: Սակայն, ի տարբերություն շատերի, նա ավելի ազատ է ստեղծագործել, խոսել է երկրային սիրո վայելքների, հաճույքի, և այդ շրջանի պոեզիային բնորոշ կարևոր տարրի՝ գինու պարզևած հաճույքի մասին.

Խմիր, Միհրի՛, սիրո օշարակը,
Հրճվի՛ր, ուրախացի՛ր դու, և ամոթին մի՛ նայիր,
Կարևոր չէ, որ մեր սիրո մասին ողջ աշխարհը գիտի,
Մենք վայելքի մեջ ենք, ականջ չունենք խորհուրդների համար¹⁸:

Միհրի Հաթունի ազատ հայացքներն արտահայտված են նրա «Ջոջման պոեմում», նա քննադատում է Արարչի իմաստությունը և արդարամտությունը, քանի որ, ըստ իրեն, Աստված հավասար չէր բաշխել երջանկությունն ու դժբախտությունը: Այստեղ նա դեմ է դուրս գալիս այն իսլամական տեսակետին, թե իբր կանայք բավականաչափ խելք չունեն և մշտապես պիտի ստորադաս լինեն տղամարդուն: Բանաստեղծուհին մասնավորապես ասում է. «Հազար անխելք տղամարդ

¹⁶ Şahabeddin S., Tarih-i Edebiyatı Osmaniyeye, İstanbul 1328 (1941), s. 58.

¹⁷ Боролина И. В., Литература Востока в средние века, часть 2, Москва, 1970, с. 382.

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 383:

չարժե մի լուսավորյալ կին»¹⁹: Միհրի Հաթունը ստեղծագործել է ժամանակի գրական ավանդույթների շրջանակներում, նա հատկապես հետևում էր այդ շրջանի հայտնի գրող Նեջաթիին: Հայտնի է, որ Միհրի Հաթունն անգամ պոետի ստեղծագործություններից մեկին նազիրե է գրել, թեև գրողը դրան լուրջ չի վերաբերվել²⁰: Միհրի Հաթունի Դիվանը բաղկացած է մի փոքրիկ մեսնեվիից (Tazarru' nâme), մի թեվհիդից, քասիդներից, գազելներից, մուրաբբաներից և այլ չափածո ստեղծագործություններից:

Եվրոպական, ամերիկյան և ռուսաստանյան գիտնականների մի մասը գտնում է, որ օսմանյան գրականության մեջ կին գրողները շարունակում են տղամարդկանց կողմից ստեղծված գրական ավանդույթները, չբերելով որևէ նորություն: Սակայն գիտնականների մյուս մասը, Միհրի Հաթունի օրինակով, հակված է այն կարծիքին, որ վերջինս տարբերվում է մյուսներից, քանի որ ավելի ազատ էր ստեղծագործում, և համարձակվում էր Օսմանյան կայսրության պայմաններում բողոքել կնոջ ստորադաս վիճակի, և կանանց պարտադրված բազմաթիվ սահմանափակումների դեմ: Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ միջնադարյան օսմանյան գրականության մեջ կանայք ստեղծագործում էին զուտ սիրային թեմատիկայի շրջանակներում, առանց էական բողոքներ ներկայացնելու սեփական վիճակի մասին: Մա պայմանավորված է նրանով, որ կին գրողները, որքան էլ կրթված և զարգացած էին և ձգտում են ազատության, այնուամենայնիվ, նրանք անվերապահորեն ենթարկվում էին տիրող հասարակական կարծիքին: Ուստի այս շրջանի կին գրողների ստեղծագործություններում դեռևս վաղ է խոսել կնոջ ազատության վերաբերյալ նոր գաղափարների ներմուծման մասին:

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Banarlı N. S., a. g. e. , s. 453.

WOMEN WRITERS IN THE OTTOMAN LITERATURE (AT
THE XV-XVI CENTURIES)

Melkonyan M.

(summary)

The 15th and 16th centuries are considered to be the period of economic, political and cultural rise (growth, development) of the Ottoman Empire. Some scientists agree that in this period ottoman literature also reached its apex. In the middle ages certain creative standards were formed in the ottoman literature under the influence of Arabic, particularly, Persian traditions. Being an Islamic country, the Ottoman Empire encouraged only the involvement of males in its different social fields including literature. Females for the most of the cases even were deprived of the right to be educated. Among the small number of educated females some Ottoman poetesses appeared. The most famous of them were Zeyneb Hatun and Mihri Hatun who mainly wrote love and preserved the typical literature traditions and standards of those times.